

HÄRADS NÄMNDEN — DESS STORLEK OCH RÖSTRÄTT

Av jur. stud. JAN BERGENDAL

DEN svenska häradsnämnden har under århundraden haft en utomordentlig betydelse för rättsskipningen i vårt land. Även i det moderna samhället torde den väl fylla sin plats, och det är därför glädjande att den i nya rättegångsbalken fått behålla sin ställning som en viktig del av vår domstolsorganisation. I två avseenden har den emellertid genom den nya lagens bestämmelser undergått förändring: dels har det gamla tolvtalet uppgivits, så att numera minst sju och högst nio sitta i nämnden, dels har man slopat kravet på att nämnden måste vara enhällig för att kunna överrösta domaren vid avkunnandet av häradsrättens dom. Bakom dessa omgestaltningar ligger ett omfattande lagstiftningsarbete och en ännu mera omfattande och långt tillbaka gående diskussion om nämndens ställning och befogenhet. Här nedan skall lämnas en kortfattad redogörelse för nämndens historia med hänsyn till dessa frågor samt en översikt av det arbete, som legat till grund för gällande rätts stadganden om nämndemännens antal och rösträtt.

När nämnden först möter i historien under tidig medeltid är den ett bevismedel vid sidan av andra, främst vittnen och edgärdsmän. I mål av den karaktär, att nämnd föreskrevs som bevismedel, tillsattes för varje särskilt fall en nämnd bestående av tolv personer. Inför denna skulle parterna förebringa all den bevisning de kunde, och nämndemännen hade sedan att inför domstolen fram säga och edligen bekräfta sin uppfattning av saken. I dessa mål ägde alltså en verklig materiell bevisprövning rum. På grund av fördelarna härmed kom nämnd så småningom att användas vid ett allt större antal mål; nämndprocessen blev den viktigaste rättegångsformen.

Artikeln bygger på en uppsats vid Rättshistoriska seminariet vid Juridiska fakulteten, Lunds universitet.

I alla våra landskapslagar återfinnes nämnden. Den bestod av tolv medlemmar förutom i vissa särskilda former av nämnd. Tolvtalet var säkerligen inte valt av en tillfällighet utan får ses i samband med den magiska innebörd, som »tolften» i fornsvenska rättsföreställningar ansågs besitta.

Ursprungligen måste nämnden vara enhällig. Om en nämndeman icke tillsammans med de övriga besvor dennas utlåtande ansågs detta icke hava någon rättskraft (äldre Västgöotalagen). Senare infördes den regeln att om nämndemännen icke kunde enas, verkställdes omröstning, och den mening blev gällande, som flertalet, dvs. minst sju av dem företrädde (redan i yngre Västgöotalagen). Föllo rösterna lika, avgör Östgöotalagen detta fall på ett sätt, som visar, att grundsaken »In dubio pro reo» redan var utbildad: »Om sex vilja fria och sex fälla, då äga de vitsord, som vilja fria; så ock i alla nämnder» (KrB 16:2). Principen synes ha tillämpats även i civilmål. Varken landslagarna eller de övriga landskapslagarna reglera emellertid detta fall.

Någon principiell förändring har nämnden knappast undergått genom landslagarnas bestämmelser, men antalet nämndsmål har utökats betydligt. Antalet nämndemän är tolv. Beträffande omröstningen kvarstå landskapslagarnas regler. TingmB 35 av Kristoffers landslag säger härom: »Nu kan nämnd ej sämjas; den sju av nämndemännen värja vare frikänd, den de ej värja vare fäld.»

Sättet för nämndens tillsättande växlade något i de olika landskapslagarna. I allmänhet »nämnde» parterna halva antalet vardera, varefter domaren förklarade de så utsedda vara nämnd i målet. Men då nämndsmålen blevo allt flera och församlingen på tinget ej alltid var så stor, blev man ofta tvungen att anlita samma nämnd i ett flertal mål. Så småningom blev det därför praxis, att samma nämnd tjänstgjorde under hela tinget, och på 1600-talet återkom den oförändrad från ting till ting. I samband med att nämnden på detta sätt blev permanent, fick frågan om dess domföra antal förnyad aktualitet. Frågan uppstod, hur någon nämndemans förfall skulle inverka på nämndens kompetens och möjlighet att tjänstgöra. Från början avgjordes väl saken på så sätt, att någon av den på tinget närvarande menigheten fick taga plats i nämnden, men med tiden började man anse den domför, även om det i landslagen föreskrivna antalet ej var iakttaget. I en undersökning av finländska domböcker har presidenten Kaarlo Ignatius funnit, att under senare delen av 1600-talet an-

talet vid tingen tjänstgörande nämndemän successivt minskades; ofta tjänstgjorde nio eller elva, stundom blott sex eller sju.

I Sverige har praxis troligen gestaltat sig på samma sätt. Likväl synes man här i större utsträckning ha hållit fast vid det hävdvunna tolvtalet.

Som förut sagts, hade nämnden att avgöra sakfrågan i de fall lagen föreskrev denna form av bevisning. Då med tiden alla mål kommo att behandlas som sådana nämndsmål och då samma nämnd återkom ting efter ting, blev den småningom en fast del av domstolen. Dess uppgift bestod alltjämt i att pröva och avgöra sakfrågan. Men dess befogenhet kom att utvidgas än vidare. Genom det på 1600-talet rådande vikariatsystemet — häradshövdingens ämbete uppehölls av en vikarie eller lagläsare — minskades domarens auktoritet, och följden blev, att nämnden började deltaga i avgörandet även av rättsfrågan. Nämndemännen hade alltså blivit meddomare med uppgift att tillsammans med häradshövdingen avgöra målet i dess helhet.

De förändringar i nämndens ställning som redogjorts för här ovan ligga till grund för nämndens stora befogenheter under 1600-talets förra hälft. Hur långt dess maktutövning sträckte sig och hur förhållandet mellan domare och nämnd egentligen gestaltade sig har blivit föremål för många forskares uppmärksamhet men skall ej här beröras.

Genom hovrätternas tillkomst och framför allt genom Karl XI:s reformer skapades en duglig och kunnig domarkår. Nämnden, som under den föregående perioden så gott som ensam avgjort målen i hela deras vidd, fick nu sitt inflytande betydligt minskat. Likväl behöllo nämndemännen sin ställning som meddomare; sammansmältningen av domarens och nämndens funktioner stod fast. Det minskade inflytandet visade sig i stället på så sätt, att vid meningsskiljaktigheter inom nämnden saken ej som förr avgjordes genom omröstning. För att få sin mening gällande mot häradshövdingens måste nämnden vara enhällig om sin åsikt. Antagligen hade detta blivit så gott som regel redan före tillkomsten av 1734 års lag, annars bör ett stadgande av denna innebörd ej ha kunnat intagas i den nya lagen utan någon som helst debatt i riksdagen, såsom nu skedde.

Det är anmärkningsvärt hur ringa uppmärksamhet frågorna om nämnden och dess ställning tilldrogo sig under förarbetena till 1734 års lag. I förslaget till rättegångsbalk 1717 nämnes blott, att häradsrätt består av häradshövding och »tolv män av allmogen,

som häradsnämnd kallas». Förslaget 1723 var ej mera utförligt. I det slutgiltiga förslaget, som på 1734 års riksdag föredrogs till antagande inför ständerna, samlade till gemensamma förhandlingar på riddarhuset, sattes nämndemännens antal till tolv, men föreslogs, att häradsrätten skulle vara domför, även om blott sju personer sutto i nämnden. Härtill har den framstående juristen och kommentatorn till landslagen, häradshövdingen *P. Abrahamson* fogat en anmärkning: nämnden hade alltid bestått av tolv personer, lagkommissionens förslag innebure i realiteten en sänkning av antalet nämndemän från tolv till sju, vilken vore till skada för rättsskipningen. Lagkommissionen tillbakavisade detta påstående och framhöll, att det var brukligt att döma även om blott sex personer sutte i nämnden, och att förslagets mening vore, att nämnden borde behålla sin domförhet trots någon eller några nämndemäns förfall. Med detta svar läto ständerna sig nöja, och paragrafen antogs utan vidare debatt. I 23 kap. 2 § föreslogs, att blott enhälligt nämnd skulle kunna överrösta häradshövdingen, och som ovan nämnts antogs även denna paragraf utan debatt av riksdagen.

1734 års lags stadganden i ämnet kommo sålunda att lyda: 1 kap. 1 §: »Första domstol å landet är häradsrätt. Där dömer häradshövding med tolv bönder, som i häradet bo, och därtill valda äro. De tolv kallas häradsnämnd.» 23 kap. 1 §: »Å härads- och lagmansting så ock vid laga syn i jordatvist må ej dömas, där ej sju i nämnden äro...» 23 kap. 2 §: »... Varder nämnd från häradshövding eller lagman skiljaktig; gälle den mening, som nämnden faller på, och svare den för dom sin. Äro ej alla i nämnden ense; stånde vid det, som häradshövding rättvist prövar.»

Det visade sig, att problemet om nämndens ställning blivit löst på ett lyckligt sätt. Under lång tid framåt blevo dessa 1734 års lags regler gällande utan att några olägenheter förspordes. I andra delar gick dock utvecklingen lagen förbi. Under inflytande av liberala tänkesätt, som i början av 1800-talet började vinna insteg, framstod hela lagverket redan då såsom föråldrat. Under 1800-talet arbetade också flera stora lagkommissioner med uppgift att skapa en ny allmän lag. Ingen av dem lyckades dock vinna riksdagens godkännande för sitt förslag.

Den första av dem, den stora *lagkommittén*, bestämde i likhet med 1734 års lag antalet nämndemän till minst sju och högst tolv. I tvistemål skulle regeln om nämndens kollektiva rösträtt gälla. I brottmål däremot föreslog man, att nämndemännen skulle ha

lika rösträtt med domaren beträffande frågan om den tilltalade skulle frias eller fällas. Detta förslag syftade till att förbereda en juryinrättning, som man ansåg framdeles böra komma till stånd.

Den därpå följande *gamla lagberedningens* förslag till rättegångsbalk utkom 1849. Nämndemännens antal reducerades där, så att minst tre och högst fem samtidigt skulle sitta i nämnden. Där- emot behölls den kollektiva rösträtten. Även rådhusrätterna föreslog man skola bestå av en lagfaren ledamot med nämnd.

Efter gamla lagberedningens upplösning uppdrogs småningom lagstiftningsarbetet åt en ny stor lagkommission, den *nya lagberedningen*. Denna avgav 1884 ett stort principbetänkande angående rättegångsväsendets ombildning, vari frågan om lekmäns deltagande i rättsskipningen ingående undersöktes. I syfte att giva lekmannelementet »ökad lyftning» genom att anförtro nämndemännen större individuell del i besluten föreslogs antalet nämndemän nedsatt till minst tre och högst sex. Grundsatsen om nämndens kollektiva rösträtt bibehölls och motiverades utförligt. Den lagfarne ordförandens uppfattning komme väl i regel att verka övertygande på de icke lagfarna ledamöterna, menade lagberedningen. Men för det fall domarens mening för den folkliga uppfattningen framstode såsom ensidig eller otillfredsställande, borde en enhällig nämnds uppfattning, såsom uttryck för en verklig folkmening, bliva gällande framför domarens.

Med uppdrag att på grundval av det stora betänkandet föra processreformen vidare tillsattes år 1884 den *förstärkta lagberedningen*. I dess betänkande år 1887 angående huvudgrunderna för en ny rättegångsordning föreslogs det domföra antalet nämndemän i häradsrätt minskat till fem. Skälen för bibehållande av den kollektiva rösträtten fann förstärkta lagberedningen vara övertygande.

Även de nya och förstärkta lagberedningarnas förslag till rättegångsbalk väckte motstånd och kommo ej att genomföras. Först 1909 återupptogs tanken på en reformering av rättegångsbalken i dess helhet. Arbetet på att uppdraga riktlinjerna för den stora reformen uppdrogs åt den s. k. *processkommissionen*, som efter vidlyftiga förarbeten framlade sitt stora principbetänkande år 1926.

Beträffande domstolsorganisationen föreslogos stora och genomgripande förändringar. Sålunda skulle införas lika underrätter i land och stad med benämningen lagmansrätter. Frågan om lek- mäns deltagande i rättsskipningen undersöktes noggrant. Med- domarsystemet fann man vara den bästa formen för sådant del-

tagande och konstruerade följaktligen lagmansrätterna på traditionellt sätt med domare och nämnd. Det domföra antalet nämndemän föreslog man emellertid sänkt till fem, dels för att minska nämndemännens arbetsbörda, dels för att stärka deras känsla av individuellt ansvar. De nya principerna om muntlighet och koncentration fann man tala för en utvidgning av nämndens befogenhet vid avgörandet av målen: med det nya förfarandet skulle lekmännen lättare kunna följa handläggningen. Mot omröstning inom nämnden talade dock en ofta framförd grundsats: att enhälligt nämnds mening framstår som ett uttryck för ett allmänt folkligt rättsmedvetande. Denna grundsats kunde dock inte anses övergiven om en stark majoritet av nämndemännen gavs makt att överrösta domaren. Genom dessa överväganden stannade man vid förslaget, att fyra av de fem nämndemännen skulle, om de voro ense, diktera häradsrättens dom.

Processkommissionens betänkande skickades av Kungl. Maj:t ut på remiss, och yttranden inforrades av en mängd myndigheter och sammanslutningar. Utlåtanden inkommo från hovrätterna, föreningen Sveriges häradshövdingar, föreningen Sveriges stadsdomare, Sveriges Advokatsamfund samt från juridiska fakulteten i Lund, därvid professor Ernst Kallenberg avgav särskilt yttrande. Beträffande nämndemännens antal och rösträtt framkommo olika meningar.

Svea hovrätt framhöll inledningsvis nämndens urgamla historiska tradition och dess alltjämt stora betydelse; av historiska skäl ville man göra ändringarna i dess organisation så små som möjligt. Nämndens största betydelse vore att den företrädde ortsbefolkningen. Men med en nedsättning av antalet nämndemän, sådan som processkommissionen föreslagit, kunde nämnden ej längre allsidigt representera alla delar av domkretsen, och därmed ginge det väsentliga i dess funktion förlorat. Önskvärt vore enligt hovrättens mening om tolvtalet kunde bibehållas och göras obligatoriskt. Av praktiska skäl ville man dock ej förorda en sådan lösning. I stället föreslog man ett antal av nio nämndemän, vilket inte skulle kunna frångås åt någotdera hållet. Processkommissionens förslag, att fyra av fem nämndemän skulle kunna överrösta häradshövdingen, ansåg hovrätten bereda denne alltför ringa inflytande; han skulle i realiteten blott få utslagsröst vid paria vota. En lagom avvägning av nämndens och domarens inflytande finge man däremot, om åtta av nio nämndemän gavs makt att överrösta domaren.

Göta hovrätt kom i sitt utlåtande till i huvudsak samma resultat. På samma grunder som Svea hovrätt ansåg den, att nämnden borde behålla sin karaktär. Däremot kunde den ej ansluta sig till ett frångående av enhällighetsprincipen.

Hovrätten över Skåne och Blekinge instämde beträffande nämndemännens antal och rösträtt i *Häradshövdingföreningens* tidigare avgivna yttrande. För att nämndens ställning och uppgift skulle bevaras, borde det för domförhet föreskrivna antalet av sju nämndemän bibehållas. Skulle detta förslag ej vinna genklang, utan nämndemännens antal bestämmas till fem, finge enhällighetsprincipen ej övergivas. Nämndemännens individuella inflytande skulle annars bli för stort. Enades man om att övergiva denna viktiga grundsats, borde man för att erhålla en riktig avvägning ej sätta det domföra antalet nämndemän lägre än sju, varav sex överröstade domaren.

Professor Kallenbergs yttrande utmärktes i motsats till de frångående ej av någon större hänsyn till traditionen. Betänkandet analyserandes uteslutande ur praktiska synpunkter. Nämnden borde bibehållas men endast av ett skäl: rättsskipningens förtroende hos allmänheten. Mot förslaget att nedsätta antalet nämndemän till fem hade professor Kallenberg intet att erinra, den nya omröstningsregeln fann han också kunna godkännas. Nämndens ökade inflytande vore motiverat av att nämndemännen ju skulle vara meddomare och ej blott rättsvittnen. Invändningen, att nämnden borde vara enhällig för att överrösta domaren för att därigenom framstå såsom bärare av ett allmänt rättsmedvetande, vore föga mer än en vacker fras.

Sedan de refererade utlåtandena inkommit, lät Kungl. Maj:t inhämta *lagrådets* yttrande över den föreslagna reformen. Dess utlåtande synes beträffande nämndens organisation ha tagit intryck av professor Kallenbergs synpunkter, vilka på det hela taget erkändes såsom riktiga. Mot detta lagrådets tillstyrkande av processkommissionens förslag reserverade sig emellertid tvenne av dess ledamöter, nämligen regeringsrådet *Planting-Gyllenbåga* och justitierådet *Wedberg*, vilka ansågo, att gällande föreskrifter om antalet nämndemän i domför rätt och om utövande av nämndens rösträtt fortfarande borde komma till tillämpning.

Förutom de förut refererade, av myndigheter och sammanslutningar avgivna yttrandena inkommo särskilda yttranden av ett stort antal häradshövdingar, vilka ej anslöto sig till det av hä-

radshövdingföreningen avgivna utlåtandet. Dessa äro av stort intresse på grund av de personliga erfarenheter, som härads­hövdingarna redovisade från respektive domsagor. Åtskilliga yrkade på bibehållande av det domföra antalet av tolv till sju medlemmar i nämnden, t. ex. domhavanden i Uppsala läns norra domsaga, *N. Edling*, med förklaringen, att där alltid tjänstgjorde tolv nämndemän. En orsak, som ofta anfördes, var kravet på allsidig person- och lokalkännedom. Tvenne domare, nämligen t. f. domhavanden i Askims m. fl. härads domsaga, *H. Wullt*, samt härads­hövdingen i Oxie och Skytts härads domsaga, *L. Öhman*, uttalade sig likväl för minskning av det domföra antalet nämndemän. Så gott som samtliga härads­hövdingar höllo fast vid enhällighetsprincipen. Som grund härför åberopade härads­hövdingen i Södertörns domsaga, *B. Bergelmer*, att han under sin tid som härads­hövding aldrig någonsin från nämndens eller enskilda nämndemäns sida hört något önskemål om någon utökning av nämndens befogenhet. Andra härads­hövdingar redovisade liknande erfarenheter. Många uttryckte farhågor för att en individuell rösträtt, sådan som processkommissionen föreslagit, skulle bereda väg för en politisering av nämnden, vilket vore en stor fara för rättsskipningens säkerhet.

Vid planläggningen av det stora reformarbetet hade förutsatts, att principbetänkandet även skulle underställas riksdagen, innan man gick till utarbetandet av lagtexten. Genom proposition den 6 februari 1931 lämnade Kungl. Maj:t riksdagen tillfälle att avgiva yttrande angående de av departementschefen angivna huvud­grunderna för en rättegångsreform. Denna proposition hade utarbetats av dåvarande justitieministern justitierådet *N. Gärde* på grundval av processkommissionens betänkande och de yttranden som inkommit däröver. I fråga om organisatoriska förändringar gick den mindre långt än betänkandet, sålunda uppgavs tanken på enhetliga underrätter. Såsom domfört antal nämndemän i härads­rätterna föreslog departementschefen åtta, av dem måste sex vara ense för att överrösta domaren. En sådan omröstningsregel skulle ge ett riktigare uttryck åt nämndens ställning inom härads­rätten, menade han.

Propositionen och de motioner, som väckts med anledning härav, hänvisades av riksdagen till ett särskilt utskott, som hade att avgiva yttrande däröver. Utskottet fann ingen anledning att frångå gällande lags regel om sju nämndemän såsom domfört antal. Den övre gränsen borde sättas så, att även vid tillfälligt för-

fall rätten vore domför. Enhällighetsprincipen ansåg man borde bibehållas.

Till utskottets förslag i denna punkt hade fogats flera reservationer, av vilka en, avgiven av dåvarande presidenten i Skånska hovrätten, sedermera justitieministern *Karl Schlyter* m. fl. är av intresse för ärendets fortsatta behandling i riksdagen. Reservanterna ansågo, att enhällighetsprincipen utan fara kunde övergivas, och utformade sitt förslag i nära överensstämmelse med propositionen: åtta nämndemän varav sex skulle kunna överrösta domaren. För den händelse någon nämndeman skulle få förfall efter uppskov i ett mål, borde nämnden vara domför med de återstående sju.

Sålunda förelägo två olika och var för sig väl motiverade förslag till riksdagens yttrande i den segslitna frågan om nämndemännens antal och rösträtt. Inte oväntat blev enhällighetsprincipens vara eller inte vara föremål för en hård och långdragen debatt i båda kamrarna. Många riksdagsmän kommo med inlägg av intresse, därför att de redogjorde för erfarenheter från sina hemorter och därigenom berikade debatten.

I första kammaren omtalade hemmansägaren *A. O. Frändén*, att han suttit som nämndeman i trettio år, och att han under denna tid varit med om att överrösta domaren sex gånger. Aldrig någon sin hade han märkt något behov av utvidgad befogenhet. Den framstående juristen och politikern, f. d. statsministern och justitierådet *Ernst Trygger* befarade, att enhällighetsprincipens övergivande skulle ge upphov till ett stort antal felaktiga domar, vilka ju av den andra parten skulle komma att överklagas och ändras i hovrätten. En sådan utveckling kunde inte annat än skada häradsrätternas anseende. Borgmästaren i Malmö *William Linder* förklarade däremot, att han som domare haft att göra med inte mindre än fjorton häradsnämnder och fått så stort förtroende för dem, att han visst inte skulle tveka att möta en nämnd med helt och hållet individuell rösträtt. Ett ökat inflytande åt nämnden kunde absolut inte innebära någon risk för rättssäkerheten. F. d. justitieministern, borgmästaren *Georg Bissmark* menade sig ha funnit, huru de krav, som fordom framstälts på ökat inflytande åt nämnden, nu tystnat. Orsaken ansåg han vara, att nämnden förr bestått uteslutande av bönder i ungefär samma sociala ställning och med i stort sett samma uppfattning, men att den nu inrymde skiftande element, ofta företrädande starkt skilda meningar. Under sådana omständigheter måste individuell omröst-

ning leda till en farlig splittring: ovidkommande synpunkter kunde komma att spela in. Herr Bissmark menade sig ha observerat, att kraven på utvidgning av nämndens befogenhet framfördes just från de håll, där den homogena sammansättningen av nämnden fanns kvar, medan man, där den saknades, ryggade tillbaka för att giva nämnden ökad eller individuell rösträtt. Herr *Schlyter* tillbakavisade herr Bissmarks åsikter; enligt hans erfarenhet läte nämndemännen aldrig politiska eller andra synpunkter påverka sig. Då omröstning företogs mellan utskottets förslag och herr Schlyters reservation föllo rösterna: för utskottet 61, för reservationen 59.

I andra kammaren yrkade lantbrukaren *Sven Hollertz*, som under många år tjänstgjort som nämndeman, bifall till utskottets förslag. Han hade alltid funnit, att domaren noga beaktat nämndens synpunkter, och menade, att ingen anledning funnes ändra på en institution som befunnits arbeta oklanderligt. F. d. L. O.-ordföranden *Herman Lindquist* sade sig vara förvånad över, att så många lekmän uppträdde mot förslaget om nämndens utvidgade befogenhet, särskilt som många jurister med intresse verkade härför. Detta måste ju tyda på, att juristerna ansågo lekmännens medverkan vara av verkligt värde. Tal. åberopade och citerade professor Kallenbergs uttalande över processkommissionens betänkande som stöd för sitt bifall till reservationen. Häradsdomaren *Nils Johansson* i Brånalt biträdde däremot utskottets förslag. Han yttrade, att han som nämndeman i trettio år aldrig varit med om att överrösta domaren, men att han och hans kolleger likväl aldrig känt behov av någon omröstningsregel för att kunna göra detta. Nämndens inflytande gjorde sig i stället gällande i själva överläggningen, då domaren alltid noga beaktade nämndens berättigade anmärkningar och avfattade utslaget därefter. Härefter företogs omröstning genom uppresning, varvid befanns, att flertalet röstat för den av herr Schlyter m. fl. avgivna reservationen. Då kamrarna alltså stannat i olika beslut, kunde riksdagen ej avgiva något yttrande i denna punkt. Majoriteten inom riksdagen hade dock företrätt reservationen.

Riksdagens skrivelse angående processreformen anmäldes i statsrådet den 12 juni 1931. Man kunde nu äntligen skrida till utarbetandet av lagtexten. Detta arbete uppdrogs åt en *processlagberedning*, vars ordförande blev förutvarande justitieministern Gärde. År 1938 var dess förslag till rättegångsbalk färdigt och utkom av trycket. Beträffande nämndemännens antal och rösträtt

föreslogs, att minst sju och högst nio skulle sitta i nämnden, samt att om sju medlemmar förenade sig om samma mening, den skulle gälla mot ordförandens. Såsom motiv anförde lagberedningen, att man ej velat ändra på de gamla reglerna om minst sju i nämnden, samt att det högre talet tillkommit, för att rätten ej till följd av en eller annan nämndemans förfall skulle förlora sin domföret. Beträffande nämndens rösträtt ansåg sig lagberedningen böra bibehålla kravet på enhällighet för det fall, att i nämnden ej sutto flera än sju. Om däremot detta antal överskridits, syntes denna omständighet ej böra leda till att enhällighet fordrades av samtliga.

Lagberedningens förslag sändes ej ut på remiss. Dock inkommo vissa utlåtanden av vilka särskilt föreningen Sveriges härads-hövdingars är av intresse. Kritik riktades här mot begränsningen av antalet nämndemän till nio och framhölls, att för en rationell representation behov i vissa fall kunde föreligga av tolv nämndemän. Vidare kritiserades uppgivandet av enhällighetsprincipen.

Sedan förslaget granskats av lagrådet och inom justitiedepartementet samt omarbetats på vissa punkter, framlades det för 1942 års riksdag. I propositionen uttalade justitieministern, professor *K. G. Westman*, sin anslutning till lagberedningens förslag om nämndens sammansättning och rösträtt, då det utgjorde en väl avvägd sammanjämkning av de uppfattningar, som framträtt i riksdagen.

I första kammaren antogs de ifrågavarande paragraferna utan debatt. I andra kammaren gjorde den socialdemokratiske redaktören *Rolf Edberg* ett sista försök att rädda tolvtalet. Han åberopade Svea hovrätts remissyttrande 1927, att nämnden borde så representera sin hemort »att i varje trakt inom tingslaget befolkningen känner sig hava personlig anknytning till någon av nämndens ledamöter», samt härads-hövdingföreningen, »att för en rationell representation behov i många fall föreligger av tolv nämndemän». Någon debatt föranledde dock icke herr Edbergs yttrande, utan paragrafen antogs av kammaren. Detsamma gällde förslaget om nämndens rösträtt.

Det av riksdagen sålunda antagna förslaget remitterades till lagrådet för yttrande och utfärdades därefter av Kungl. Maj:t som rättegångsbalk den 18 juli 1942. Sedan arbetena på dess infogande i vår rättsordning slutförts, trädde den i kraft den 1 janu-

ari 1948. Beträffande de här behandlade frågorna stadgar vår gällande rätt: 1 kap. 5 § 2 stycket: »I nämnd skola sitta minst sju och högst nio.» 16 kap. 3 §: »Yppas i häradsrätt annan mening än ordförandens och äro alla i nämnden ense om skälen och slutet eller förena sig, då i nämnden äro flera än sju, minst sju därom, gälle nämndens mening; i annat fall gälle ordförandens.» 16 kap. 7 §: »Har nämnden enligt 3 § bestämt rättens avgörande, svare för detta envar nämndeman, som med sin röst bidragit därtill.»

Vi ha sett, hur frågan om nämndens organisation fått sin lösning i nya rättegångsbalken som en syntes av den mångfald teorier, synpunkter och förslag, som framkommit under mer än hundra års lagstiftningsarbete. De båda frågorna — om nämndemännens domföra antal samt om deras rösträtt — ha förts fram sida vid sida, än har den ena, än den andra stått i förgrunden för intresset. Man kan urskilja i huvudsak två riktningar. Den ena, mera doktrinär och utgående från allmänna spekulationer om lek-mäns deltagande i rättsskipningen, uppbars i huvudsak av lagberedningarna under 1800-talet. Den äldsta av dem, lagkommittén, bibehöll visserligen pietetsfullt nämndens organisation i tvistemål, men konstruerade den på ett för svensk rätt främmande sätt som jury i brottmål. De senare lagberedningarna liksom processkommissionen föreslogo ett litet antal nämndemän med förhållandevis stort individuellt inflytande. De doktrinära synpunkterna upp-buro även processkommissionens betänkande samt professor Kal-lenbergs remissyttrande, vars inflytande kan spåras i den följande diskussionen. Den andra riktningen, den historiska, betonade fram-för allt nämndens nationella egenart, detta att den varken är jury eller egentlig meddomarinstitution. I nämndens anknytning till tingslagets alla delar samt i dess allsidiga person- och sakkänne-dom såg man själva grunden till det förtroende, varmed härads-rätterna sedan urminnes tider omfattats. En stor nämnd erfordrades för att den skulle kunna fullgöra denna ortsrepresentativa uppgift. Nämndemännens individuella inflytande behandlades ganska restriktivt; man framhöll att nämndens betydelse ligger i det förtroendefulla samarbetet med domaren, inte i dess möjlighet att överrösta denne. Inte oväntat återfunnos företrädarna för denna historiska uppfattning bland de praktiskt verksamma do-marna. Den kom till uttryck i hovrätternas, häradshövdingför-eningens och åtskilliga enskilda häradshövdingars remissyttran-den, och i riksdagen företrädde den av flera nämndemän. Som reglerna om nämndens domförhet och rösträtt utformats i nya

rättegångsbalken framstår resultatet närmast som en kompromiss mellan de båda uppfattningarna.

Särskilt intressant är att iakttaga den utomordentliga seghet med vilken tanken på tolvtalet lever kvar. Trots regeln i 1734 års lag, att rätten var domför med sju i nämnden, ha tydligen vid de flesta av våra häradsrätter tolv nämndemän alltfört villigt kommit till tinget. Opinionsen för bevarandet av det gamla tolvtalet har också varit stark. Inte ens vid antagandet av nya rättegångsbalken uppgavs tanken härpå såsom framgår av herr Edbergs motion.

Skulle då inte den gamla tolvmannanämnden ha kunnat bevaras? Obestridligt är, att åtskilliga vägande skäl tala härför, förutom den obrutna historiska traditionen främst nämndens ortsrepresentativa uppgift. Som Svea hovrätt och häradshövdingföreningen framhållit, kunna mål förekomma, då tolv nämndemän behövas för att tillfredsställande representera tingslaget. Att detta icke blott är teoretisk spekulation visas t. ex. av, att ytterområdena i Stockholms skärgård nu i viss utsträckning förlorat sina representanter i domsagorna omkring Stockholm. I mål om fiske och sjöfågelsjakt måste sakkunskapen hos en nämndeman från orten vara av mycket stort värde. Emellertid torde det ha funnits ett sätt att lösa problemet utan att inkräkta på förhållandet mellan domarens och nämndens inflytande. Antalet nämndemän kunde bestämmas till tolv (eller, där så erfordrades, två eller tre alternerande tolfter), men endast nio skulle på en gång sitta i nämnden. De tre återstående skulle kunna intaga någon eller några av de övriga nio nämndemännens platser. På detta sätt kunde tjänstgöringen fördelas så, att erforderlig lokal- och personkännedom alltid vore företrädd inom nämnden. Man skulle också kunna tänka sig att höja det domföra antalet till nio och kräva enhällighet av detta antal. Proportionen mellan domarens och nämndens inflytande

$$\frac{7}{9} = \frac{28}{36} \text{ jämförd med } \frac{9}{12} = \frac{27}{36}$$

skulle då ej rubbas. Nämnden skulle måhända ha blivit onödigt stor för flertalet mål, men den traditionella tolvmannanämnden skulle ha bevarats i den svenska rätten.